

## KAREL HLAVÁČEK

Dva měsíce před svými čtyřiaadvacátými narozeninami, 15. června 1898, zemřel v Praze-Libni básník, grafik, výtvarný kritik Karel Hlaváček. Jako by žil dvojím životem. V okruhu nadšených vlastenců Sokolů působil jako velebitel kultu zmužilosti a síly. Naproti tomu pro malý hlouček básníků dekadentů sdružených kolem časopisu Moderní revue a pro hrstku čtenářů představoval tu nejzazší výspu, kterou dobyla česká „úpadková“ tvorba let devadesátých. I nad jeho hrobem nabyla tato dvojdomost zcela konkrétní podoby. Doslýchávají to například vzpomínkové verše Viktora Dyka: „Pohřeb byl smutný. Četa Sokolů šla. / Šest literátů. Čtvrt zlá bídy, fabrik. / Mrtvola smutná. Psal jsem o tom kdysi. / Prach na cestě byl. Slunce červnové.“ Záhy po Hlaváčkově smrti se vzpomínka na nadšeného Sokola rozplývá až do zapomenutí, avšak obec obdivovatelů jeho poezie se stále rozrůstá. Mezi nimi – často nejvíce viditelní – jsou i čeští básníci.

Snad v každé literární generaci se objevuje autor, který se vyznává z obdivu k Hlaváčkovu dílu. V této plejádě, která začíná J. Karáskem, A. Sovou, nalezneme osobnosti s velmi odlišnými poetikami – například K. Tomana i R. Medka, J. Horu i S. K. Neumanna, V. Nezvala i J. Durycha. Ta vyznání-soudy udivují svou jednoznačností. Například Nezval s velkou přesností vyznačuje základní charakteristiku Hlaváčkových veršů, která se v různých obměnách objevuje ve všech

našich příručkách, učebnicích, slovnících či dějinách literatury: „Hlaváčková obrazotvornost je živelná, bezprostřední, melancholická i rozmarná a plodí velkorysé symboly, zhušťující ovzduší děsu, úzkosti, hrůzy. Hlaváček dovedl dát první po Máchovi českému básnickému jazyku absolutní hudebnost, hlubokou melodiku, širokou kantilénu, jímavé appassionato.“ Jaroslav Durych vehementně odmítá nálepku „Hlaváček dekadent a nihilista“: „Spojení Karla Hlaváčka s dekadencí jest klišé, jakého se užívá, když si společnost s něčím nechce dát práci. To, co měl Hlaváček společného s dekadencí, to jsou věci vedlejší... Byl to duch, jehož vznešenost rostla a kvetla ze žhavé víry a z hrdinského zápasu o duchovní ctnosti. Byl čistší než Verlaine a hlubší než tak mnozí světoví módní autoři, kteří se jen opatrně dotýkali žhavého železa, které Hlaváček pevně tiskl v ruce... Pro nás zůstane jeho duch fénixem, jenž vyletěl z nejčistšího ohně.“

Ať již spisovatelé nalézali u Hlaváčka ty či ony hodnoty, jež byly blízké jejich naturelu, zůstává skutečností, že tohoto básníka vždy cítili jako typ dobyvatelský, objevitelský a zakladatelský. Také literární kritika a historie se po celých stolet stále vrací k Hlaváčkově tvorbě, aby právě na tomto příkladu – polemicky nebo analyticky – zjišťovala, co vše znamenal onen důrazný předěl v českém umění, který se udál v devadesátých letech minulého století. Pro umělecké dílo není tak důležitá chvála nebo hana, přijetí či odsouzení, ale sama motivace těchto soudů. Nejzávažnější je, zda dílo kritika znepokojuje, zda ho nutí k tomu, aby se jím – se vším zainteresovaností – zabýval. Jakmile se tvorba stává samozřejmou, nevzrušivou, muzeální, antikvuje se, vstupuje do národ-

ního panteonu, který přitahuje jen čítanky. Hlaváčkovým veršům a grafikám se to nikdy nestalo. Provázejí ho polemiky, spory od samého počátku až do dneška.

Když Hlaváček vydal sbírku *Pozdě k ránu*, kterou mnozí považovali za jeho prvotinu, rozhořčil se redaktor realistického Času Jan Herben až k sugestivním otázkám – „Jsou to karikatury? Vykřiky z mříží blázince?“ V Čechách řadí mezi mládeží epidemie a Hlaváček je nemocí smrtelně zasažen: „Prý: individuální projev nitra bez ohledu na předsudky a konvence. Prý: putování do neznámých končin duše a návrat s překvapujícími objevy vyneseny z tajemných záhybů a koutů, nálad, citů a vášní... A výsledky? Impotence. Šablona jako jinde. Nabubřelost, plytké fráze, studená vynucenost, opakování mrtvé hračky, pracné zneužívání rozumu na zplození nerozumu, lži a imitace, rébusy a hašišové fantazie...“ Také kritici, kteří byli Hlaváčkovým veršům nakloněni, vnímali je jako „chorobné“, „náměsíčné“, „exotické“, jen hodnotící znaménka byla opačná. Často jde jen o dojem, který básní o básni, a chtě nechtě pak uniká vědomí závažnosti Hlaváčkovy tvorby. Například Karásek, básníkův přítel, píše: „V jeho duši rozšerují se veliké, pouze jemu náležející, nikým dosud nespátřené tiché noci s bílými, naivními měsíci, a jako umdlení, vzlétají ptáci...“ Jiní kritici Moderny se podívovali nad „výrazem strašlivě krouceným“, nad šablonovitostí, dekorativností a úzkou virtuózností.

Jak plynul čas, docházelo znovu a znovu k polemickým střetnutím. Příznačná je například konfrontace soudů J. Vodáka a M. Martena v roce 1905, kdy vyšlo první vydání *Spisů Karla Hlaváčka*. Vodáka, tak jako mnoho dalších, stále stra-

šila „chorobnost“, a dospěl dokonce k závěru, že tělesně slabého básníka zahubila intenzita, s níž naslouchal svému podvědomí. Oproti tvrzení o „oběti moderního umění“ je akcentován Hlaváček dobyvatel a přehodnotitel, jemuž „mdloba a závrať života byla látkou, kterou užil suverénně a pevnou rukou cizeléra“ (Marten). Hlaváček však kritiky znepokojoval i v dalších desetiletích. Jako by kritika cítila potřebu stále více vyhrocovat svoje soudy. Na začátku třicátých let věnoval Hlaváčkově rozsáhlou studii F. X. Šalda. Byl naprosto „rozčarován“. V době, kdy se již Moderna devadesátých let stala literárněhistorickým problémem, zdá se mu, že Hlaváčkův verš je „zvětralý“, že se setkal s „blábolivým opakováním slov“, s manýrismem (chápaném v pejorativním slova smyslu). Zanedlouho Jan Mukařovský, mimo jiné precizující některá Šaldova zjištění, podrobil Hlaváčkovu slovesné dílo důkladnému popisu výrazových prostředků, o jejichž významu pro českou moderní lyriku nemůže být nejmenších pochyb.

Nicméně právě tento rozporuplný, vždy však naléhavý, skrytě nebo zjevně polemický postoj je známkou životnosti díla. Podobně jako o básnickém díle se psalo také o Hlaváčkově díle výtvarném. Bylo odsuzováno, podceňováno i hájeno a nově zhodnocováno. Dnes již naprosto převládá názor, že jde o významný počin českého moderního umění. Měnily se básnické směry, radikálními proměnami procházelo celé české umění, ale Hlaváčкова tvorba je stále vnímána jako neopomenutelná a nezaměnitelná a ničím a nikým nezdevalvovaná.

Kritiky, polemiky, analýzy Hlaváčкова díla zcela ignorují

(výjimku tvoří literárněhistorická pojednání) sbírku, kterou se mladý básník představil. Kniha veršů *Sokolské sonety* (1895) vyšla v době, kdy jejich autor již spolupracoval s orgánem české dekadence *Moderní revue*. Redaktor A. Procházka zhodnotil knížku veršů lapidárně: „Příteli !!!??? ————“ Je zde vše: údiv, varování, odpor, výčitka. Nicméně Hlaváčková prvotina klade hojně otázek. Mnozí považují Hlaváčkovu sokolskou aktivitu za jakousi ranou epizodku, záhy překonanou. Stačí však poukaz na skutečnost, že Hlaváček až do konce života úzce spolupracoval s časopisem *Sokol*, aby bylo zřejmé, že konstrukce vývoje od sokolství k dekadenci stojí na hliněných nohou. Odpověď můžeme hledat jen v díle samotném.

Sám název *Sokolské sonety* poukazuje pouze k tématu. To s sebou ovšem neslo řadu dobově běžných apelací a hesel („Jen vzhůru srdce junácké“, „Zvítězí Vlast naše, třeba v zbraní zvuku“, „Jen práce, práce znak buď Sokolíků“ atp.), modelujících obraz nepoddajného, silného a rozhodného českého. To nebylo v době, kdy ještě nedoznely *Jitřní písně* Svatopluka Čecha nebo *Selské písně* J. V. Sládka nic neobvyklého. U Hlaváčka je jen zesílena kritika přítomné doby. Doba ponížení, úpadku, potupy je nesena „zvířenou předtuchou neurčitou“. Radikální rozdíl však je v autostylizaci lyrického subjektu. V Čechově nebo Sládkově poezii nacházíme básníka v masce věštce, karatele. Mluvčí musí být nositelem obecně platných ideálů, v našem případě vlasteneckých. U Hlaváčka, jakkoli byl pod vlivem Macharových sonetů, v nichž se střídá náladovost, melancholie, skepse s ostrým kritickým výpadem, směřuje jiným směrem. Ani věstec, ani sedlák

(výjimku tvoří literárněhistorická pojednání) sbírku, kterou se mladý básník představil. Kniha veršů *Sokolské sonety* (1895) vyšla v době, kdy jejich autor již spolupracoval s orgánem české dekadence *Moderní revue*. Redaktor A. Procházka zhodnotil knížku veršů lapidárně: „Příteli !!!??? — — — — —“ Je zde vše: údiv, varování, odpor, výčitka. Nicméně Hlaváčková prvotina klade hojně otázek. Mnozí považují Hlaváčkovu sokolskou aktivitu za jakousi ranou epizodku, záhy překonanou. Stačí však poukaz na skutečnost, že Hlaváček až do konce života úzce spolupracoval s časopisem *Sokol*, aby bylo zřejmé, že konstrukce vývoje od sokolství k dekadenci stojí na hliněných nohou. Odpověď můžeme hledat jen v díle samotném.

Sám název *Sokolské sonety* poukazuje pouze k tématu. To s sebou ovšem neslo řadu dobově běžných apelací a hesel („Jen vzhůru srdce junácké“, „Zvítězí Vlast naše, třeba v zbraní zvuku“, „Jen práce, práce znak buď Sokolíků“ atp.), modelujících obraz nepoddajného, silného a rozhodného češství. To nebylo v době, kdy ještě nedozněly *Jitřní písně* Svatopluka Čecha nebo *Selské písně* J. V. Sládka nic neobvyklého. U Hlaváčka je jen zesílena kritika přítomné doby. Doba ponížení, úpadku, potupy je nesena „zvířenou předtuchou neurčitou“. Radikální rozdíl však je v autostylizaci lyrického subjektu. V Čechově nebo Sládkově poezii nacházíme básníka v masce věštce, karatele. Mluvčí musí být nositelem obecně platných ideálů, v našem případě vlasteneckých. U Hlaváčka, jakkoli byl pod vlivem Macharových sonetů, v nichž se střídá náladovost, melancholie, skepse s ostrým kritickým výpadem, směřuje jiným směrem. Ani věstec, ani sedlák

spjatý se svou půdou, ale ani vyhraněně subjektivní kritik. Jakkoli se básnické „já“ tváří jako vnitřně nelomené, je často zaskakováno nečekaným setkáním (třeba s prázdnou, dávno opuštěnou tělocvičnou: „Něco tak bizarně vážného tajily v sobě ty kypré vločky našedlého prachu...“) nebo „divnou náladou“, nemotivovanou žádným vnějším podnětem. Báseň o sokolském výletu nehlučí radostným zpěvem, neoplývá chválou pevných paží, ale sesune se do melancholie „zplihlého ovzduší“: „Tón modře sepiový na vše, na vše sed: / na tesknost zelení, na řeky chladný plech, / na vesnic zemdlenost, na ticha jejich střech... / vše zvolna zatopil... i obrys našich čt...“

V Sokolských sonetech jsou dvě vrstvy. Jedna – apelativní – nemá nositele, který by čtenáře mohl upoutat (není zde žádný věstec, ani mýtus sedláka, ani suverénní kritický subjekt). Druhá – melancholicky náladová – je svazována s neadekvátním kontextem popisně viděné jevové reality. Z verše: „Mluv tónem intimním, mluv tónem rozhořčení“ – snad můžeme vyvozovat, že této dichotomie si byl autor vědom. Intimní – společenské, ale jak je spojit? U Hlaváčka je stále přítomno vědomí o vyčerpanosti a prázdnotě soudobé společnosti. Je však obtížné je propojit s imaginací, v níž se stále více prosazují podvědomé zdroje. A tak dualismus – sokolské epištoly a básnická i kritická tvorba – půjdou jako schizofrenický pár ruku v ruce. Nezůstávají však vůči sobě imunní.

Nicméně básnictví se stane arénou subjektivity. Hlaváčkovi k tomuto osamostatnění dopomáhá umělecká tvorba zejména prokletých básníků i autorů (jako například M. Maeterlinck), které zprostředkoval v nedoceněném souboru Mo-

derní básníci francouzští (1893–1894) Jaroslav Vrchlický. Značný význam pro Hlaváčka básníka měl také krátký pobyt v italském Tridentu. Vojenská služba s sebou přinesla „prudký a studený náraz brutální reality“, která přímo iniciuje hájemství fiktivního světa básně. Ostatně Hlaváček chápe dekadentní čili úpadkovou literaturu „jakožto výbojnou zbraň, kterou má vykrvácti dohasínající slunce panující buržoazie“. I toto gesto můžeme chápat jako přání překonat dualismus, který ho provázel.

V Hlaváčkově slovesném díle se téměř nesetkáme s improvizacemi, s příležitostnou tvorbou. Téměř vždy se pokoušel pojmenovat ráz i směřování svého básnění. Již v Sokolských sonetech se vrací představa „prázdných slov“, využívaných a zneužívaných. V čase, kdy psal verše své sbírky *Pozdě k ránu* (1896), dostává vztah ke slovu daleko hlubší dimenze. Základní postoj vyvěrá z poznání, že slova nemají jednoznačnost významovou, že nemají pouze konvenční poslání, že nejsou určena jen k běžnému dorozumívání. Slovo pro Hlaváčka přestalo znamenat nositele „vyhaslého světa“, ale stávalo se „jevištěm pro intimní dramata“. Neboť básník ví, že „slova mají své hloubky, své noci a dny, svítání a soumraky, slavnosti míru a boje, porážky a vítězství, zášť i nepřátelství, jež pravý umělec musí tlumiti a rozsvěcovati, uzavírati a bojovati, snášeti a oslavovati...“ Slova ho přitahují svou potenciální hodnotou. Významově odlehlá slova bude spínat do nových vazeb, vzniklých jen díky jejich zvukové stránce. Verše *Pozdě k ránu* jsou vystavěny z této „umělosti“, která musela starší čtenáře popuzovat, neboť zcela vytěsnila „ideové“ zacílení díla. Ale také pro mnohé modernisty byla nepři-

jatelná. Ti akcentovali autorovu upřímnost, autenticitu, *nikoli* hru, kterou provádí sám jazyk. Ale Hlaváčkovi bylo na hony vzdáleno umění „živelné, majestátní, vysokorostlé, strhující“. Dodáme-li, že Hlaváček se také obrací k provokativním, šokujícím motivům (Sklon inteligenta k pavoučímu charakteru, Upír aj.), pak je zřejmé, jak obtížnou pozici sbírka měla u „starých“ i „mladých“.

Hlaváček se vzácnou otevřeností proklamuje své cíle již v úvodu sbírky: „Chytit vše sublimné, tajemné, anemické a bázlivé v delikátní mystifikaci, v ironii a v hřejivou intimitu...“ Mystifikace, ironie, intimita – to vše se prolíná v artistně osnovaném imaginativním světě plném neurčitosti, nápo- vědí, vzdálených ech, tušení, tajemných náznaků a jemně odstíněných melancholických pocitů. Vybudování tohoto své- bytného světa imaginace, kde jsou všechny konvenční vztahy i významy potlačeny, představovalo v české poezii čin, který mohl být docenován až v dalších desetiletích.

Mnohokrát bylo psáno o hudebnosti Hlaváčkova verše, o jeho eufonické organizaci, o sugestivní monotónnosti, spo- čívající v opakování slova, jež je odstiňováno propojováním do různých kontextů. Je samozřejmé, že navracející se slovo vystupuje do popředí. Nikdy však jeho prezentace nesmí být natolik zvýrazněna, aby zničila neurčitost a významovou roz- plývavost básně. Opakující se slova vytvářejí spíše základní naladění než významovou osu celku. Ve sbírce dvanácti básní *Mstivá kantiléna* (1898) se například opakují slova „lhavý“, „lhaly“, „lhala“ nebo vracející se zápor „nic nevzeplá“, „ni- kdo se nemodlí“, které jen zvýrazňují neurčitost zamlčova- ného subjektu. *Mstivá kantiléna* je osnována jako obraz mar-

né vzpoury nizozemských rebelů gézů. Ve skladbě jsou však stále přítomny retardující složky, které znemožňují rozvinout souvislé pásmo. Například některé motivy souvisejí s obrazem gézů jen vzdáleně a tvoří jakýsi nepřímý komentář (Mí bílí a naivní barbaři, Je večer – černé mraky jdou aj.). Jako by Hlaváčkův dualismus byl překonán, nonkonformní postoj prolнул s imaginativní sférou. Ale je transformován tak, že ztrácí svou racionální dimenzi, je čímśi jiným. Je naplněn a zároveň zrušen.

Uplynulo téměř čtyřicet let od Hlaváčkovy smrti, když se Antonín Hartl pokusil z básnickových rukopisů zrekonstruovat poslední, neukončenou sbírku. Torzo je nazváno *Žalmy* (1934). Nejstarší rukopis tohoto souboru nezapře, že vznikál v sousedství Mstivé kantilény (slabý, umdlený, mdlý rabbi). Básně Žalmů jsou vystavěny ze dvou základních obrazů. Z obrazu starozákonního mocného, silného, ironického a nejvyššího spravedlivého Boha. A z obrazu básníka, tiše se modlícího, osamocенého, bojácně odevzdaného do přísné náruče boží. Z tohoto rozložení vyrůstá nová Hlaváčková poetika. Je určována pevným, neměnným vztahem mluvčího k tiše naslouchajícímu Bohu. Toto rozložení vyžaduje nové a nové variace daného vztahu, stálé zpřesňování výchozího postoje. Těžiště se tedy přesouvá k sledu dostředivých obrazů, jež se rodí v hodinách ticha, hrůzy, temnot a strachu. Tato poslední kapitola Hlaváčkovy básnické tvorby je ovšem pouhým torzem, přináší novou – spíše naznačenou než plně realizovanou – básnickou podobu.

Čtenářský zájem, tak jak tomu bylo i v minulosti, se ovšem soustřeďuje ke sbírkám Pozdě k ránu a ke Mstivé kantiléně.

Sokolské sonety i Žalmy se nabízejí spíše odborníkům, kteří hledají zrod Hlaváčkovy osobité poetiky či sledují básníkovu úsilí nalézat nové možnosti moderního básnictví. Tak či onak Hlaváček zůstává jedním z básníků, k nimž se stále vracíme.

JIŘÍ BRABEC